

HAJDU PÉTER

A HIBÁS LATINSÁG POÉTIKAI LEHETŐSÉGEI

(Corippus: *Johannis* I. 48—114)

A XX. századi narratológiai leginkább három módját írják le annak, ahogyan egy szereplő szövege a történetmondásban elhangozhat.¹ Az egyenes idézet idézőjelek között, szó szerint adja vissza a szereplő szövegét.² Független idézet esetében az olvasó már nem tudja teljesen egyértelműen eldönteni, hogy pontosan mit mondott a szereplő. Néhány variáció azonban a rendelkezésére áll, és biztos lehet benne, hogy a szereplő e korlátozott számú variációk egyikét mondta. A harmadik lehetőség a szabad függőbeszéd, amelyben a narrátor többnyire nem jelöli, hogy idéz, a stílusból vagy az a beszélő szituációjára vonatkozó szavakból (pl. a határozókból) ez egyértelműen kiderül, az olvasónak viszont egyáltalán nincs lehetősége arra, hogy a szereplő által mondott vagy gondolt mondatot akár csak hozzávetőleges pontossággal is rekonstruálja. A narrátor és a szereplő szólama szétválaszthatatlanul olvad össze. A modernség horizontján a szabad függőbeszéd tűnik különösen fontosnak.³ Ennek az elbeszélői technikának a jelentőségét a modern, elsősorban a XX. századi regényben játszott szerepének fontossága adja. Ebből azonban elvileg még nem következik, hogy korábban ne lett volna lehetséges olyan elbeszélői pozíció, amely nyitott az interferenciára a szereplői szólammal.

Lehetséges persze, hogy a strukturalista narratológia azért találta annyira érdekesnek a szabad függőbeszéd jelenségét, mert éppen a strukturalista nyelvfelfogás alapján nehezen volt levezethető egy olyan „üzenet” jelentése (vagy akár léte), amelynek feladója nem vagy csak hozzávetőlegesen azonosítható.⁴ Az mindenestre valószínűnek tűnik, hogy ez az elbeszélői technika a modernségben azért jut kitüntetett szerephez, mert a nyelvhez való, problematikussá vált viszony szempontjából tűnik relevánsnak.

Ha viszont ez így van, akkor a modernség előtti, a szabad függőbeszéddel legalábbis rokonítható jelenségekre is érzékenyeknek kellene lennünk. Viszont az *Ílias* narratológiai elemzésére vállalkozó Irene de Jong könyvében a szereplői beszéd megjelenítési módjai között a szabad függőbeszéd még elvi lehető-

¹ Nem számítva itt a szereplői beszéd cselekményesítését, amikor a szereplő szövege nem hangzik el.

² Ezen belül *Gerald Prince: Narratology: The Form and Functioning of Narrative*. Berlin/New York/Amsterdam 1982, 47 sk. megkülönböztet normál és szabad egyenes idézetet. A különbséget az adja, hogy a narrátor megmondja-e, hogy a szereplő beszéde fog következni. Ha nem mondja ezt külön, esetleg még idézőjelet sem használ, akkor beszélhetünk a „szabad” változatról.

³ Az ilyen idézési technikát alkalmazó stílusokat nevezi *Michael Toolan: Narrative: A Critical Linguistic Introduction*. London/New York 1988, 122 „The most fascinating styles”-nak. Ugyanitt részletesen olvashatunk a jelenségről a 122—137. oldalakon.

⁴ Ebben az esetben azért volna ez fontos, mert — *Thomas Kuhn* terminológiájával élve — a tudományos paradigma (jelen esetben a strukturalista nyelvfelfogás) kifejtése ezen a ponton nehézségekbe ütközik, ami inspirálóan kell hasson a normál tudományra, egészen a paradigmaváltás szükségességének felismeréséig. Vö. *Th. Kuhn: A tudományos forradalmak szerkezete*. ford. Bíró D. Budapest 1984, 44 skk.

séggként sem bukkan fel.⁵ A latin nyelvű ókori szövegekben pedig azért tűnik reménytelennek ilyesmit fellelni, mert az *oratio obliqua* szigorú szabályai mintha eleve kizárnák az idéző és az idézett szövegének összekeveredését.

Talán csak akkor válik az ilyesmi lehetségessé, amikor a késő ókorban az *accusativus cum infinitivo* helyét mellékmondatok veszik át. Abban a szövegrészletben viszont, amelyről az alábbiakban lesz szó, nem ez történik; nem késő ókori grammatikai struktúrák teremtik meg a szabad függőbeszéd lehetőségét, hanem a klasszikus latin költői nyelv, amelyet Corippus viszonylag kevés hibával tudott használni, válik nyitottá újszerű poétikai lehetőségek felé. Azt fogom tehát a továbbiakban vizsgálni, hogy milyen nyelvtani struktúrák alkalmazásával éri el a VI. századi africai költő a szerzői és narratori szólalom oly fokú összeolvadását, amelyet már joggal nevezhetünk szabad függőbeszédnek.

Az eposz elején Iustinianus azon tűnődik, kit bízson meg a nemrég visszahódított, de most nomád betöréstől sanyargatott Africába küldendő hadsereg vezetésével. Ezt aktív ige fejezi ki, az alany maga a császár: *princepsolvebat pectore curas* (I. 48). Az előadás azonban gyorsan passzívumra vált át:

*Cuncta revolventi solus virtute Iohannes
consilioque placens fortis sapiensque videtur.
Gentibus ipse feris concurrere posse putatur
solus et infensas acer prosternere turmas.⁶*

(I. 52—55)

Ez szabályos függőbeszéd *nominativus cum infinitivo*-val kifejezve, a *videtur* melletti dativus (*revolventi*) jelzi, hogy Iustinianus császár gondolatait halljuk. A következő sorban azonban már némiképp megváltozik a helyzet, és a beszélő kiléte elbizonytalanodik:

*Quippe viri decus et praeclari signa laboris
victaque bella placent regni graviora superbi:
expulit ut Persas, stravit quo vulnere Parthos
confisos turbis densisque obstare sagittis;
tempore quo lati manarunt Nitzibis agri
sanguine Persarum...*

(I. 56—61)

A *quippe* kötőszó azt is sugallhatja, hogy itt a narrátor veszi át a szót, ő fogja megmagyarázni, hogy miért éppen Iohannes tűnt egyedül megfelelőnek a császár szemében. A *placent* nem személyeket, hanem Iohannes tetteit teszi a mondat alanyává, és ezzel a beszéd végképp elválhat az eddigi beszélőtől, noha a ki nem tett dativus (hogy kinek is tetszenek ezek a tettek) nemcsak értelemszerűen kiegészíthető, hanem a pár sorral feljebbi *revolventi placens videtur* kifejezésből is visszhangzik még. Az *expulit ut Persas* mellékmondat kevéssé tűnik klasszikusnak, de talán menthető ('a császármak tetszetek a háború, az, ahogyan a perzsákat kiverte'). Itt tulajdonképpen nem beszélhetünk idézetről: a császár gondolatai a narrátor átfogalmazásában főnevesítve (*decus, signa, bella*) jelennek meg egy olyan ige mellett, amely a császár érzelmeit vagy döntésének motívumait, de semmiképpen sem a gondolkodás processzusát jelenti (*placent*). Következésképpen eldönthetetlen, hogy az ehhez kapcsolódó indicativusos mellékmondatokat a császár gondolja, vagy a narrátor toldja hozzá magyarázatként a császár gondolataihoz. Ez az ambiguitás, amely a szabad függőbeszéd elengedhetetlen és a modern olvasó számára oly kedves kelléke, nem jöhetne létre, ha a *placent* ige hatására nem válna el már a főmondat is a beszélőtől. Hiszen ha mindez függő idézet

⁵ I. J. F. de Jong: *Narrators and Focalizers: The Presentation of the Story in the Iliad*. Amsterdam 1987, 114 sk.

⁶ A következő szövegkiadást idézem (az AT helyesírásához alkalmazva): Flavii Cresconii Corippi Iohannidos sive De bellis Lybicus libri VIII. edd. Diggle—Goodyear. Cantabrigiae 1970.

lenne, akkor coniunctivusos mellékmondatok fejeznék ki a szereplő gondolatait, indicativusosak a narrátor kiegészítéseit. Ezek a mellékmondatok a 67. sorig tartanak, és utána megint a Iohannes tetteit magában felidéző Iustinianusról lesz szó:

*Principis ante oculos discurrunt cuncta fidelis
fortia facta viri. Pensat versatque labores:
Theodosiupolin ut densus vallaverat hostis...*
(I. 68—70)

Visszamenőleg persze mindez nem dönti el, hogy a korábbiakban a császár gondolatait vagy a narrátor kiegészítéseit hallottuk, bár az előbbi teszi valószínűbbé. Ezután viszont az újabb, immár teljességgel menthetetlen *ut* + indicativusos mellékmondat-sorozat a 78. sorig egyértelműen a császár gondolatait adja. A latinság itt hibás, de éppen ez a hiba teszi lehetővé, hogy a 79. sortól, az *ut* kötőszavak elhagyásával olyan narráció kezdődjön, amely a kontextusból adódóan még mindig a szereplő gondolatait kellene, hogy tartalmazza, de a szereplő szólamához immár semmilyen grammatikai szállal nem kapcsolódik. Ugyanakkor a múlt idejű indicativusok sorozata úgy folytatja Iohannes perzsák elleni hadjáratának elbeszélését, hogy a beszélő személyének megváltozása szinte észrevétlen marad. Az *ut*al bevezetett mellékmondatokat még joggal tekinthetjük függő idézetnek, de amint a mellékmondatok sora helyett ugyanazon eseménysor folytatását főmondatokban folytatja a narrátor, már tagadhatatlanul igazi szabad függőbeszédet kapunk. Hogy ez az átmenet világosan megragadható legyen, idézem a részletet, a kötőszavakat és az igéket aláhúzással, a két idézőmód közti váltást egy sor kihagyásával jelölve:

*Theodosiupolin ut densus vallaverat hostis
obsidione gravi: noctis celer ille per umbras
ut veniens dubiae succurrit moenibus urbis
hostes per medios portas ingressus amicas:
territus utque pedem muris subtraxit ab illis
ingens Mermeros, densusque ut saevior armis
ardua sidereo cingentem moenia muro
inde Daras ausus, ductor qua signa regebat,
appetere et bello Latias temptare phalangas.*

*Sed postquam primam vigilans ex hostibus urbem
eripuit ductor, fugientes inde secutus
occupat ante vias...*

(I. 70—81)

Az elbeszélés folytonosságából arra kell következtetni, hogy ha az eddigieket a szereplő gondolta, akkor a továbbiakat is neki kell gondolnia, még akkor is, ha erre semmilyen nyelvi elem nem utal. A továbbiakban azonban egyre több jel fog arra utalni, hogy mindezt nem gondolhatja a szereplő. Egyszer egy majdnem megtörtént eseményről tudósít az elbeszélés:

*Iacuisset et ille
prostratus campis, ni vivum prendere vellet
ductor magnanimus.*

(I. 95—97)

Márpedig az ilyen majdnemek az eposzban mindig a elbeszélő hangjához tartoznak, hiszen csak az ú.n. mindentudó elbeszélő tudhatja, hogy mi történt volna (szemben azzal, ami ténylegesen történt), ha a dolgok csak egy kicsit is másként alakulnak. De még ha feltesszük is, hogy a császár gondolataiban vető-

dött fel ez a lehetőség (bár a műfaj konvenciói szerint ilyesmit aligha tehetünk fel), akkor sem tudjuk a császár szólamához rendelni az ezután következő jelenetet. Igen, jelenetet, ami szereplői szólamban aligha fordulhat elő:

*Tunc astans mediis dominum benedixit in arvis
Urbicius sapiens, quem primum maximus orbis
imperialis apex famulum rebusque fidelem
tunc habuit lectumque inimicas miserat oras
noscere, quae saevi fuerant discrimina belli⁷.*

(I. 99—103)

A császár nyilván nem nevezi magát gondolatban „*maximus orbis imperialis apex*”-nek. Egy szereplő szerepeltetése, sőt a későbbiekben egyenes idézetben való beszéltetése inkább a narrátor, mint a szereplő kompetenciájába tartozik. Ugyanakkor azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ez az Urbicius éppen az a személy, akinek a révén a császár egyáltalán tud mindarról, amit Iohannes a perzsa hadszíntéren művelt. Hiszen őt a császár éppen azért küldte oda, hogy személyesen megfigyelje az eseményeket, és beszámoljon róluk. Így akár a császár gondolataiban is felbukkanhat mint a forrása mindazon információknak, amelyek alapján döntését meghozza. De a császár saját személye már semmiképpen sem bukkanhat fel egyes szám harmadik személyben a császár gondolataiban.

Ha úgy értelmeznénk ezt a részletet, mint amelyben a szereplő belső beszédének függő idézete a szabad függőbeszédén át valahol észrevétlenül átmegy a narrátor saját beszédébe, narratológiai szempontból már az is éppen elég érdekes volna. Urbicius szereplése után viszont a szöveg így folytatódik:

*Hos versans princeps animo tunc saepe labores
hunc solum Libyam oppressam defendere posse
matura pietate probat. Nec plura moratus
iussit ab extremis acciri partibus orbis
ductorem.*

(I. 110—114)

Ezek szerint tehát mindazt, amit korábban olvastunk, a majdnem bekövetkezett eseményekkel, saját személyének hízkelkedő körülírásával és Urbicius szerepeltetésével egyetemben, a császár forgatta a fejében. Tehát az egész, viszonylag terjedelmes részlet szabad függőbeszédben volt előadva.

Erich Burck az általa szerkesztett, a római eposz történetét az egyes eposzokról szóló tanulmányok formájában áttekintő kötet végén azért tartja értékelendőnek Corippus teljesítményét, mert a római nagyeposz művészetét mind a nyelv és előadásmód, mind a motívumok és a tartalom szempontjából belsőleg elsajátította (persze a korabeli közönséget is megdicséri, amely ezt értékelni tudta).⁸ A fentiek alapján azonban úgy tűnhet, hogy nemcsak a hagyományos formakincs autonóm használatát tarthatjuk értékesnek a *Iohannis*-ban, hanem újszerű poétikai lehetőségek kísérletét is. Nem állítom, hogy ez a kísérletezés a kifejezés lehetőségeivel az egész eposzra rányomná bélyegét. A szabad függőbeszédre nem találtam több példát. De ez az egy példa is elég ahhoz, hogy felfigyeljünk a VI. századi költőre, aki éppen a mi számunkra különösen fontos narratív technikával kísérletezett egy olyan költői nyelv keretei között, amely erre úgyszólván alkalmatlannak tűnik.

⁷ A függő kérdés itt is indicativusos állítmánnyal!

⁸ E. Burck: Die „Johannis” des Corippus. in E. Burck (szerk.): Das römische Epos. Darmstadt 1979, 398.